STRESZCZENIE

Kognitywne ujęcia kategorii umysłu w prozie Antoniego Czechowa

Niniejsza rozprawa jest efektem zbliżenia dwóch problemów badawczych. Z jednej strony, używając słów Andrzeja Ksenicza, jest to „stała aktualność" prozy Antoniego Czechowa, która pozostaje nieustannie otwarta na nowe metodologie badań. Z drugiej strony ciągły rozwój kognitywistyki umożliwia wydobywanie aspektów poznawczych również w literaturze, co koresponduje z ideami pisarza rosyjskiego, który starał się tworzyć literacką „naukę o człowieku" – uwzględniającą zagadnienia poznawania świata. Za cel główny pracy przyjęto więc analizę kognitywną kategorii umysłu obecnej w prozie pisarza. Przedmiot zainteresowania podzielono na trzy podkategorie: 1) spotkanie dwóch literackich umysłów (postaci, narratora i postaci), 2) pojedynczy umysł (bohater, narrator), 3) umysł odbiorcy i połączono je z kategoriami już istniejącymi w czechowoznawstwie, czyli z problemami komunikacji, futerału i czytelnika. Szczegółowy cel pracy, umożliwiający rozpoznanie i zbadanie różnorodnych zjawisk poznawczych w świecie tekstu, przesądził o kształcie badań i strukturze tekstu.

Niniejsza dysertacja składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i zakończenia. We *Wstępie* został wyrażony i umotywowany cel dysertacji oraz przedstawiono strukturę całej pracy.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Literaturoznawstwo na drodze do poznania prozy Antoniego Czechowa,* ma charakter teoretyczny. Zaprezentowano w nim różnorodne punkty widzenia na prozę pisarza, wyrażone przez krytyków, badaczy, jak i samego autora. Szczegółowo omówiono zagadnienia, które wyznaczają kierunek dalszych analiz (komunikacja, futerał, czytelnik). W stanie badań skupiono uwagę na pozycjach uwzględniających metodologię kognitywną oraz pracach polskich badaczy.

W rozdziale drugim pt. *Kognitywizm i literaturoznawstwo* zawarta została refleksja o metodzie badań. Zaprezentowano krótką historię kognitywistyki i jej główne założenia. Uwagę skupiono na nurcie zwanym „ucieleśnieniem", jego kształcie i realizowanej wizji znaczenia. Następnie omówiono kierunki badań literaturoznawczych (poetykę i narratologię kognitywną), samą literacką kategorię umysłu oraz narzędzia, które zostały użyte w rozprawie do jej badania. Wyjaśniono również, które narzędzia posłużyły do analizy poszczególnych aspektów prozy Czechowa.

Trzy kolejne rozdziały mają charakter analityczny. W trzecim, zatytułowanym *Teoria umysłu wobec (nie)porozumień między bohaterami*, analizie poddano poznawcze aspekty

nieudanych zjawisk komunikacyjnych w prozie Czechowa. Przy użyciu tzw. „teorii umysłu" wykazano, iż nieporozumienia mogą być wynikiem nieprawidłowej konceptualizacji rzeczywistości i samego siebie przez bohatera, co zaprezentowano na przykładzie analizy takich zjawisk, jak: „mały człowiek", „priszybiejewszczyzna", „bielikowszczyzna", *love story*, ogniska uwagi, opozycja „wydawało się – okazało się", niegodny wiary narrator. Ideał komunikacji – cud kontaktu – pokazano na przykładzie analizy opowiadania *Student*.

Rozdział czwarty pt. *Umysł w „futerale" jako przyczyna nieprawidłowej kategoryzacji rzeczywistości* zawiera analizę błędów poznawczych pojedynczego umysłu literackiego. Czechowowski „futerał" z punktu widzenia kognitywistyki oznacza takie zjawiska, jak: stały profil z bazy pojęciowej, ramę z wypełnionymi lukami, rozszerzanie kategorii z odrzucaniem idei prototypu, stałe scenariusze działań. Próby zmiany błędnego myślenia przez niektóre pozytywne postacie wyjaśniono z użyciem takich narzędzi jak rozszerzenie metaforyczne, integracja pojęciowa, przeramowanie.

W ostatnim, piątym rozdziale zatytułowanym *Umysł czytelnika, czyli mentalne mechanizmy „współpracy" odbiorcy z autorem* analizie poddano mechanizmy tekstowe mające wpływ na implikowany umysł odbiorcy. Omówiono rozproszenie ognisk uwagi, mające wpływ, z jednej strony, na wolność interpretacyjną odbiorcy, zaś z drugiej – na holistyczny wymiar prozy Czechowa. W efekcie pożądaną postawą czytelnika staje się spojrzenie całościowe, z uwzględnieniem integracji pojęciowej i niejednoznaczności aksjologicznej. Natomiast odrzucenie przez autora tradycyjnych literackich scenariuszy emocjonalnych zbadano na podstawie polemiki Czechowa z uniwersaliami narracyjnymi – tragikomedią romantyczną i heroiczną.

W *Zakończeniu* zaprezentowano wnioski płynące z analiz. Czechowowska polemika z tradycyjną kategoryzacją (Arystotelesowską), poetyka sprzecznych kontekstów, holizm, odrzucanie stereotypów myślenia i schematów (uniwersaliów) literackich jednoznacznie świadczy o kognitywnej orientacji pisarza. Autor rozprawy wyraża przekonanie, iż metodologia kognitywna jest niezbędna do „stałej aktualizacji" wiedzy o prozie Czechowa i proponuje kontynuację badań z uwzględnieniem rozwiniętych w pracy kierunków analizy.

Artur Sadecki